

փաստ համոզելու ժողովուրդին, ինչ միջոցով որ կամին, նոցա կործանել որպիսի ստիժիլներ: Թող այդ միջոցը լինի երկրեց-եց մէջ քարոզ, մեծի խրատը, ճշմարտասէր անձանց յանդիմանութիւնն, իրաւանց արտայայտութիւնն, օրէնքի սատար, և հասարակաց կարծիքն և գնահատութիւնն ու հալածանքներ: Եթէ վերոգրեալները երեւոյնքներ չեն բացառութիւններ, այլ ընդհանուր կանոններ են, նշանակում էր ամբողջ ժողովուրդը նոցա բնական և համարում, չէ զգում նոցանից, որովհետեւ սիրում է ստանալ և խորհրդով լինել: Չէ կարելի այդպիսի ժողովուրդին չափել, որ նա անբարոյական է և կոյր է զէպ իւր սեփական շահերը: Ուրեմն այդպիսի ժողովուրդին, որի յատկութիւնները կան և մերի մէջ, չէ կարելի չ'ընկալ հասարակ զգացի բարի, սէր զէպի իւր մերձաւորն և յոյս, որ ճշմարտութիւն խանգարողն ինքն կ'ապագով տոհմական պատժով:

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն.

ՅԱՐԳՈՅ ԽՄԲԱԳԻՐ.

Մինչև այսօր, յայտնի ամսագրի խմբագիր Վահան վարդապետ Բատումեանը իրան վերաբերութեամբ լրագրութեան մէջ ասածներին չէր պատասխանում, իսկ Սեղուի № 33 մէջ մեր նորա մասին ասած երկու հատ խօսքի համար յօժաւոր է ձեր լրագրում առաջարկելու մի քանի հարցեր, որոնց պատասխանը պարզ եւ համարում ինձ:

Հայր սուրբ.

1. Այժմ, որպէս և հարցանում է ձեր ներկայ չէի դարձնի մէջ՝ նշանակել և դուք՝ դարձնի յատուցումէ՝ աշակերտացը ակաւանտն չէք: Բոլորովն տաճարին արձան կուրդի պատանաւ, աշակերտները բացաւորէն չ'ընդունելու և քանի մի քանիսն ուսանող մատաղահաս մանկներն տեսել, որոնց երգել տալով միայն բաւականացել էք. առանց մի որեւէ ուրիշ բան հարցնելու: Իսկ երկրորդ օրը, որ էր կիրակի, ծառից յետոյ, իմ տանը, իմ ներկայութեամբ երկու աղայոց՝ որոնք նոր մեր ուսումնարանից գնացել զինստ-զինստ—էին մտել—մինը 2-դ և միւրը 3-դ

դասարան, թուարանութիւնից հարցաւորները և երկուսի տուած պատասխանները համար ևս զո՛ւ մնացիք. նոցանից մինն ընտրեցի իրեւ որդիկը Նշմանի ճեմարանի համար և ինքնիցից մեզ մինչև սկսածներին 1-ը նոյն թուականի ուղարկել նորան Նշմանին, որեւ կատարեցի: Ես ունիմ ճիշդ տեղեկութիւն, որ այս աշակերտը շատ լաւ ուսանում է ճեմարանում և ունի ամեն առարկանից տարեկան թուանշան 5 կամ 4:

2. Ի՞նչ օգուտ նորանից՝ թէ դուք ունիք չէք ասել օրիորդաց ուսումնարանի համար, որ դուք չէք տեսել: Տղայոց ուսումնարանը, որ օրիորդաց ուսումնարանին կից է և միեւնոյն շէնութեան մէջ, ուստի շատ անոգամ, ուսումնարան՝ խօսքով աղ-դարդ և օրիորդաց ուսումնարանն է խմբավում կամ և ի վրէժն, մի՞թէ, մենք առում ենք՝ որ տղայոց ուսումնարանի համար տասնհինգ դուրի չէն ճշմարտութիւնից:

3. Ձեր ընթերցողների առաջ ձեր ասածների ճշմարտութիւնը պայտուցանելու համար՝ վկայ էք կանչում իմ «Վերջին տարին» ասածս և ձեր «առաջին տարին» խօսքը: Կարգաբէք ունեւորով Մեղուի մէջ տպած մեր երկրորդ խօսքը և դուք կտեսնէք որ՝ մենք չենք հերքում Ստաւրապոլի ուսումնարանի յառաջադիմութիւնը եղած՝ նոյն իսկ և ձեր պաշտպան «առաջին տարին»... Մենք ասել ենք (և կրկնում ենք) չորս հարցի № 9 և 10-ում ասուած խօսքերը Ստաւրապոլի երկուսն ուսումնարանների համար շատ սխալ են. և թէ նոցա յառաջագիւծ միջանկի մէջ եղել են և մանաւանդ վերջին տարին՝ և այնու մասն աւանդ խօսքը, ինչպէս երեւում է, ձեզ շփոթել է. բայց դա չէ հերքում, որ Ստաւրապոլի դպրոցը և առաջին տարին յառաջագիւծ է եղած:

4. Անհրաժեշտ է հայր սուրբ, ձեզ պէս զարգացած վարդապետին, աշակերտներ և խմբագրին—փաստաբան բաւող դորձ դնել այնտեղ՝ որտեղ սա բոլորովն անտիկ է: Այն, ինչ ազգային է, այս ազգը կ'ազգայնանայ մի անհատին է... թէ լաւ՝ թէ վատ թէ բարի՝ թէ չար. թէ ազիւ, թէ անպիտան... Ամեն մի Հայ անհատի վրայ սեպուհ պարտականութիւն կայ, ազնիւը զովիւ և վատը պարտակել ու մրտախ... Եթէ միայն սա խղճի դէմ չէր... Բոլորովն խոհանութեան հակառակ էր լինելու այն բանը, եթէ տեսնելով մէկին՝ որ մի ազիւ մարդու—հոգաբարձուի, կամ աղ-դային բարեբարի արած բարի գործերը

ի խրախոյս աղքատ դուռը՝ էր՝ ասում էր նորան. (ինչպէս դուք ինձ ա ս ու մ էք մեծ. Չուփարեանի մասին) յունէք դուք հաւատարմութիւնով այդ մարդուց, որ դուք ջատագով էք հանդիսանում նորա գործունէութեան... Մեր գործ, հայր սուրբ, զիւստական գործը էր արդեօք, թէ աղ-դային, որ դուք ինձ հարցնում էք, թէ ևս ունիմ արդեօք հաւատարմութիւնով մեծապատիւ պարոն Չուփարեանից, որ ևս խօսում եմ նորա մասին իբրեւ հոգաբարձուի Ստաւրապոլի երկուսն ուսումնարաններին: Եւ միթէ այդպիսի հարցը վայել էր մի վարդապետի և Վարդապետի խմբագրին: Միթէ դուք համարում էք զեւ ևս այն ամենապարզ ճշմարտութեան մէջ, թէ որեւէ Աղդային աւսումնարանի պաշտպանութիւնն ունի մի հոգաբարձուին էր վերաբերում (ըստ Վարդապետի) Նշմանի ուսումնարանը ներկայումս և բացարկապէս պահպանող ամեն մի անհատի որի յարաբերութեան համար տալիս էր նա իւր քրտինքով դադած կողակը... Գործարարների դարը ջախջախելու վրայ է... հեռացրէք ձեզանից պաշտօնականութիւնը նուիրական հանգամանքներում:

5. Վերջապէս (Թէ և ունիւ կապ չկայ իմ գործակալութեան և Ստաւրապոլի ուսումնարանի վրայ ունեցած խօսակցութեան մէջ) թէ պէտ հարկ չէ՝ որ մարդիկ մարդկայնութեան հակառակ թուել իւր արած ինչ ինչ ծառայութիւնները, բայց և այնպէս Վարդապետ մանրակրկիտ հայեցողածներին բաւականութեւն տալու համար, այս ևս կասեմք՝ թէ մենք, հարկաւոր դէպքերում, չենք խնայել երբեք մեր աշխատութիւնը—թէ ուսումնարանի և թէ եկեղեցական գումարների կորչելու և անյայտանալու առաջն տեսնելով. համաձայն կոնկրետների ազգային շէնքի և Մատթէոս երջանկալիչապէս հանդուգ-հալ Հայրապետների և Միսիոնի Սրբոյ Նշմանի մեզ տուած դրաւոր պատուէրներն...

Մատթէոս տաղ բար. Բեղիւսիանց.

ԳԱՋԵԹԱՆԻ ԱՂԱՅ.

Այնու աս ի՞նչ քաղցր վեր էր վարել, իսկ երկուսն մէ քանիմ են ինքնութեան աստիճանը—անցիկ կարգանի երկէք քու տպած գրքերից, գէտիւ միջը—մեր Աղային աղ-դայնական վեհաժողովի կողմից կայ իրեւ, հէշ չը աւարտի, հրմը՝ վէ՛վ գիտէ, Գուռն ա խոշ մէ մասսայիմ մարդ չես:

Աս կենա չէի աւտա, հրմը, երէկ իրեւ կուռ բարեկրիս մէկը... քեզից ի՞նչ պահեմ, Չարս—Ամին, էկաւ քովս, երբ ասալակ միջ չէրաւ, կրես թը՞ղկուս խուրը վերցաւ...

Հրմը, մաշալաւ, մաշալաւ, որ Գուռն ա լաւ խօսքս բանէ իր, շատ լաւ էր եւս Ալլաւ ինչն, ևս մարդ տէր քեզի բան գրեցի, Գուռն խաւ քու չուշեկը կը քեզ, ըլլի օր միտքովդ աս կրեսա—Ամին չաւ, պան զայտասի պիւրի բրմը...

Թէ օր ըսածքս պիտի չը բռնէր, ինչի գիրս պահան հանցիլը, հարեալին տակը ջուր կը կապէս, Գուռն ինքի պէս երեւր զիւն... ևս խաւ գիտեմ թը... ըսածքս բռն-նցիլը արեւ, գիրս աս գաղէթից մէջ կըս-կուռ ըմ տղեցի, աս երաճող վէ՛վ կենէ, գաղէթիմի Աղա, շատին ըմ...

Վիտեմ, անքան պիտի էնէք, օր ինձի միտքին... ձօթը հանէք, հրմը՝ աշէ, քե-Ֆերուզ է եւս, Ալլաւ՝ վերել-դիւրեմ ու ըսածքս ալ կենեմ, ըսեմք, կենա կրես, ըսածքս եւս կեցող չեմ, Ես Աղայաւոր—Աղայաւոր եմ...

Գաղէթիմի Աղա, աս անգամին չե-տակ հեռոյ պիտի կուռ էի, հրմը, ի՞նչ է-նեմ օր խաւսիկաթը գէշ է, թըքածքս չեմ կրնայ լեզէ, ևս Հրամանեցիք տալեմ ըմ, մէ քանիմ իսի իմ խօստովանեք-ներուս լաւ անկա՞ծ երէ...

Իսի իմ կարծ խեղճ աշխարհ ըսա-ծք, պօշ բանք է, մենք աս աշխարհքին տողը գտնելու չենք, մեզի պէս շատեր էկել քնացել են, ինչ են թողէ իրենց անցմանէն էակ—անընէն զայրի լաւ աս-նուն մը ունեցանք նէ՞ք, մեր անցմանէն է-տե զգցունք կը, չունեցանք խաւ,—հէշ ու հէշ:

Գիտնամ, օր Հրամանեցիք մեծ նեղու-թիւններու մէջ ես, փարայի ցաւ ունիս, ամօթ չըլլի ինձի, օր ինձիպէս տալի ու-նենաս, փարայի նեղութիւն քաշես, արի լաւութիւնը կենեմ, քանիմ հարուր մա-նէթ ձեռք կը բռնեմ, շահն աս օր խաւ-թիւր ըմ, հարուր, հարուր, քառանով իրենն կենեմ, թէ օր գիտէս, բարձր գաղթուտա-տեղ գրեմ գաղթիւնը, բիւթիւնն չեմ չեմ չեմ ինձի զրեւ, Հրամանեցիք աս շատ գո-լայ զլլել, չեմք լաւ է օր մէ ինձի հեռ գրեալ...

Գաղէթ ըսածք՝ պատիւով բան է, պա-տիւնով բանը՝ պատիւով կը պահեն, պա-տիւնով մարդու կը բռնեն բանը ըսեմ Գա-ղէթիմի Աղա, Հրամանեցիք խաւսիկաթը չը մնայ, Գուռն Գաղէթիմ շնորհ էրեք, վէ՛վ գիրմ գրէ թը գաղէթ զեկեցէք, վէ՛վ ըլ-

լլել չը գիտեմ, հրմը, զեկէք կը, փարայ գիւլէ չե կլլէ, հօր մօր տղայ է մարդկա-րե անէ է, հէշ աշէ, չէք, զեկէք հա զեկէք կը: Բարձր անընք աս դատարկ ձան-չեն կը եւս, ասա ան օրը վարի չարտուն, ան էալից խղճեքերը բերանը բացեր, աս-տին անտին մի աղմ զըյի կը եղէ, թը Ֆիլան, Մշակ՝ գաղէթը գրեթէ թը Մե-ղուս՝ գաղէթը աս տարի իծծուն կապը անձաղ կենէ, է Գեղեթիմ, ի՞նչ ըսեմ, տես օր ըսածք անքան պիտի էնէք, օր ա խրմ պատիւով գաղէթ—անպատիւ է-նէք, փարայի մը չենք...

Հիմի դու ինձի հարցու. ատոր սապա-ղը, ևս կրեմ ատոր սապաղը. անտի օր օրու օրմազ գաղէթին մէջ կոխելիք, մէ կրկու մանկութիւմ համար ատոր անոր դա-ղէթ զեկեցէք, վէ՛վ ըսաւ թը խաւ ու-նիմ... աղ առաք ու փաղէթիք, բարձր ատա-պետով պատիւները կորուցիք, գաղէթ-ները աս իծծուն կապը կը չենցիլիք:

Տիա, ան էալից խղճեքերը. մերեր է բէյնը, վերանը ուղեկայ ան թարափը դառնելու կը, ինչ կրես, յիշիլ ըսաւ—խեղան աւտա՞ց: մարդ լցիւր է ասպրակը զեկէ և քեզի, Գուռն շարաւթի պէս բա-նում ևս երէ, թարափ պէս վրէժս կը հա գաղէթիւնները անընք՝ ձեռքով թապա-ղաները սեղեն կը...

Շիտակ է դու մեր խղճեքերներուն ձանշել չես, թէ օր ձանշես լաւ գիտեմ, օր անպատիւ շատ պիտի ցաւս ու ըսեմ, թը ինչ՞ գաղէթիս մէջ ատ հէյալին կոխելի ևս, Գուռն խաւ թը, ձեր խղճեթ-քերներուն պէս ևս մեր աս ջուռմները, չէ, հէշ էրես տալու չեն, իլլաւի գաղէթ-թիւր միջ խղճեքերը, շատի բոլի ջինս է, կրես թը կայեկայ ամեն պատիւ մը ատոր գիտուն է թափէ, կաճակը գարեմ նիսի պիտի, վերանայ, էալիցին մէկն է...

Ըսաւ ատ վերանային համար կրես, թը ատէ էալիցայիւր ըլլող կոտորի գը-րողը, կոտորիս մէջ ինձի բերան բերողը, բարձր շարժ ստակիլիք օր զայ, ջանուն լալը կրթայ, ծօ Աղայն վէ՛վ, իւր վ-մէթիք, վէ՛վ, ծօ ջանք տալը արշը վէ՛վ է թէ խաւսը վէ՛վ, ալլաւ՝ հայալի, ծօ մեզի գիտեցող գիտէ, հայ օրու, զու քե-զե աշէ հայալան, աշէ էրես ընկած ջուռ-տամ, քեզի խղճեքերի տեղ վէ՛վ է դը-նողը, դուռն հրմը խղճեքերին չարողը չես, ջանք ըսաւ աս հայալանին համար ին ըմ, թը Մաւրըդ նառան տուները:

Աս հայալանին է օր մէ աղմ սուս է ջարդէ, թը ես գէտիւ կաղթուն քալա-լա բերելու եմ զրեւ, ու թը կապիլին տե-

էր նկատել, որ մի անանին բաւականութեան էր երեւում նոցա երեւոյն: Եւ ինչի պիտի տխրէին:

Թառի, ճիւղնորի ու բայաթու ձայնները նոցա բոլորին օգնութեամբ էին. սաղանդարները ա-մեն հնարք գործ էին դնում իւրեանց երաժշ-տական ընդունակութիւններն երեւցնելու: Թառ-ածողը այնպէս էր խօսում մասնորով իւր թա-ռին, որ, կարծես, ուղղութիւն խօսեցնել նորան կամ երգել տալ մարդու պէս. ճիւղնոր ա-ծողն էլ այնպէս էր հասկացնել, որ ինքը միայն է ամբողջ աշխարհում այնպէս ներդաշ-նակ ու սիրուն անող. իսկ բայաթի սառողը, աւելորդ է ասել, աս այնպէս էր կիկայնում ու զուլը շարժում, որ չընկալաւորները չա-տերը շէնի ճիւղնոր էին գտնում. Նիք ոչ այս տեղ, այլ բաղում լինէր, այս քեզի մեր պա-րոններին խիտ թխաղ կրնամք:

Յանկարծ դարձաւ—նազարի ձայն էլ լսուե-ցաւ խից զիմպիլիտուն ու զատույ զա-տույ կիւրարմաններ ու օրիորդներ թողցին դահլիճն ու մտան այստեղ:

Սկսեցեալ ծափն ու պար—լեզերէն: Սկսեցաւ լցուցեալ հանդիսականներով, Թառը, ճիւղնորը, դարձն ու զիմպիլիտուն սենեակի մէջ մի սաստիկ զորոյց գցեցին. սո-րան աւելացրէք էլ իւրիւրի ատաշխոն... և չա-վաղանց ներդաշնակ աղաղակ կը ըմք:

Ահա հասարակութիւնը մէկտեղ քայ արաւ. դէպքեր յետ քաշուեցան... աղիւսն թողի մէջ տեղ:

«Տաշ տաշ» զուլը բաղմութիւնն և մի նա-ղելի օրիորդ մտաւ մէջ մէկտեղ. Սեղանի ձեռ-քերը թնկի նման ու թուաւ մէկ ծայրից մե-չն միւս ծայրը աղանակի պէս:

«Տաշ տաշ» զուլը կրկին հասարակութիւնն աւելի բարձր և ահա աղիւսն հետեւց մի երի-տասարդ բարակ ու բարձրահասակ. բոլոր — յօնքեր դաւաճով քաշած:

«Տաշ տաշ», զուլում են մարդիկ և մեր գե-ղեցիկներն ու գեղեցիկը թուշտում են սա-տիկ. գեղեցիկներն ծաղկում է ու բայաթում գեղեցիկն էլ կոտորում է ու զրտալում: օ-րիորդը չընաղ խաղցնում է իւր փոքրիկ ոտ-ներն կամ կանգնում է մէջ տեղ սիրուն ծաղ-կի պէս. երիտասարդն էլ պտույտ է դնիլ նո-րա չորս կողմը մի քիւրիւրի պէս... Թառ-տուն են կրկին երկուսը միմյանի ու փուռում են ձեռքերն այնպէս հնուութեամբ, որ կարծես, կանգնում են բոլորի շողին ու սիրտը:

Բայց հողին էլի մնում է մարդու մէջ, իսկ սիրտը, սիրտը միշտ գրաւած է նորանցով... Մամէքն էլ մի կողմում կանգնած, հրա-նում են—միմիւրում, որ իւրեանց դասերը դասարձանում են ամենքին խաղով:

Երջանիկ են մեր տիկիներն ու կիւրարմա-ններն. բաղաւոր են մեր պարտիկներն ու տղա-մարդիկ: Հիանալի տեսարան է այս... բայց թողնեմք այս էլ և գնանք ուրիշ տեղ:

Ահային սենեակը լցում է ծխախոտի ծու-խով. ծուխի մէջ տեսնում էք խիտ շատ ճը-րագներ վառած: Խիտ շատ տեղանքի դար-տած են զէս, զէն, այստեղ ու՝ այնտեղ, ան-կիւնում ու մէջ տեղ. Սեղանի վրայ վա-ռած են մամիւր, որի լոյսի մէջ նստող են նստող շատ մարդկանց գլխերն ու ձեռքերը: Այս գլխերը ու ձեռքերը երեւում են չափա-

ղանց դրաղուած. գլխերը ընկղմած են մտած-հուրի մէջ... կարծես այստեղ են հաւաքել նոր Պիւտաղորդներ ու Ալքիմիդներ, որ նոր ինքիւրներ վե՛նել կամ մեքենաներ հնարել են ուղղում: Բոլորի աչքերը նայում են մի տեղ - սեղանների մէջ տեղ. Ձեռքերը նմանապէս խիտ պարապում են ու գլխերին խիտ են ծառայում. ձախ ձեռքերում ունին խաղաթղթ-թեր, ալ ձեռքերում էլ կարճ կամ դրամա-թղթեր: Եթէ աւելացնեմք և այն, որ բերան-ներումն էլ գրած ունին դրամների կամ դա-պիւրներն ու ծուխը թողնում են զէմ ու զէմ նստողի աչքին— կարծեմ կիմանաք, որ այս պարտիկը, ճշմարիտ, խիտ են դրաղուած պարտիկներով, բամբակ, եղալալով ու ասո-նասով...

«Գուռն, տող, կարդ... լսում է մի տեղ. «Գաւառ, վաղեւտ ու պիւր... լսում է միւս տեղ: «Փաս, ՎՈՐԵՅ ԲՈՅՅԱՄ... լսում է երրորդ տեղ. «10 pybæ, 20 pybæ, 50 pybæ... ասում է մէկը: «100 pybæ, 200 pybæ... ասում է ուրի-շը...»

Կարծես այս սենեակից դուրս էլ աշխարհ-ը կայ, այնքան Հերմեսադոթիւնամբ դրաղ-ված են տղա: Ոչ լեզուիկան սիրուն աղիւ-նիկը, ոչ պոլիպ մազուրկան գեղեցիկ օրիորդ-նիկը, ոչ ճիւղնոր ու զիմպիլիտուն, ոչ մու-ղիկան ու բայաթին չեն գրաւում այդ եռան-գատ աշխատողներին:

Երջանիկ են, ճիւղնոր, մեր հարուստները: Բայց արդար են մեր վաճառականները: Բայց թողնեմք այս էլ ու մտնենք էլի մի ուրիշ սենեակ:

Այստեղ կը տեսնէք մի երկար սեղան, որի վրայ դարձած են շատ լրագրիներ ու օրա-դրերի՝ Ֆրանսիան, գերմանիէն, ռուսերն և նաև հայերն— Մեղու ու Մշակ:

Սեղանի մօտ նստած են բաւական շատ մարդիկ. սոցանից մեծ մասը Հայեր են. կան և մի քանի օտարազգիք՝ մի Ֆրանսիացի, մի Ռուս, երկուսն էլ Վրացի:

Ռուսը կարդում է «С. П. Вѣдомости» կամ «Голосъ», Ֆրանսիացին «Indépendance Belge», Վրացին — «Բրեքա», Հայերը — «Բաբեշ», «Լիթ. Вѣст.» կամ «Визр. Вѣдомости»:

Ֆրանսիացին կարդում է քաղաքական մա-տը կամ հեռագրերն ու օրերը: Ռուսը կարդում է ներքին տեսութիւն ու քաղաք-վում է: Վրացին կարդում է առաջնորդին ու ծիծաղում է: Հայերը կարդում են մանր-լուրեր ու յայտարարութիւններ ու մտա-ծում են:

— Դիկիտ Պաւլի, ասաց նոստած Հայերից մէկը միւսին, ցոյց տալով լրագրի մի էջի վե-րայ... մէ մտիկ ինչ է գրած. միթո՞ւմ մէ չէն Նիւյի կիկի մտիկ է ու իրա դովաթը դի-միտայ իրա կատարներին է թողի...

— Հա, ինչ կայ. հարաթ խիտ սիրում է էլի կամ ոչով չէ ունեցի, պատասխանեց հա-րեանը չոր տալով լրագրի միւս երեսը:

— Աւար մարդը կարկի էր, ո՞վ ասող կո-նէր, չոր տեսնեմք առաջինը:

— Հիմի արի սաս, Արկադ Մարկովիչ, մարդ է ու քեփ:

— Էնէ... արտասանեց Արկադ Մարկովիչը

ու յետ դնելով մի կողմը լրագրին ընկղմեցաւ մտածմունքի մէջ: Հաղաւոր խեղճ ու քե-սիւր կան, նրանց թողիլ է ու կատարներին է ուսուցնում... մտածում էր Արկադ Մարկովի-չը... ինչ անընդ վար ոչով չունէ... սարսուղ է էլի գրտուր: Կովալը կատարներին ու նե-րին կի չեն ուսուցի...

Արկադ Մարկովիչը ուղեց վեր կենայ տեղից, բայց այս րոպէին նորա աչքին բնաւ մի ան-ծանօթ լրագրի թերթի և հետաքրքրելով ձեռ-քը սկսեց ու մի րաւաւ այն:

— Հայէվար գաղէթ, արտասանեց նա զար-մանալով ո

ղը հինգ կապիք եմ տուէ, է կըսէ, ոչ մի մի, ես քեզիս ուսող եմ...

Գաղէթածի Աղա, Հրամանքի բանձ հարցնում, անցած օրը մեր խղճիքները գէտիւնը մէջան տանիկ իրենան, անօթութեանն անխնայ քննարկելով օտոր զէտի կին օտոր զէտի կու էր տուէ, ար հրաման, ինձի խղճիքը խրատ տուէ, զինան հախնէ չառնեմ, հրապրելով անուն, արդար, չէ օր ասոր էշուկը, էգլան ձի կուտէ, մէկ ուլ օր ցօմէշու, ասպէտով լիթիւնով ունեցած չուտեցած կուտէ կը, ինձի տափակ քարին նշանակէ կը, է լաւ չէ, օր քանի ետարը ձեռք է հախնէ դամ, զուռ ըսէ Գաղէթածի Աղա:

Անէ Գու, ատ չփորձողը անքան էրեւ էրաւ, օր զինսպըս ինձի սատանայ լիթիւն ըսէր է, սատանայ լիթիւն էս զիտի լիթիւն է, հրապրելով ինձի ձեռքէս պիտի պրծնիս, անքան պիտի քիթիք բերնիդ տամ տիւր կշտանա, օր մէջան լիթիւն արդ թափ չառա...

Մէկմ ատ հայրանին ըսէ թը կայինք ըստ ատպէս զափալ-զափալ օր հազարդիս կը, տիկ ես զրէ պանիր օր քամիս կը ետի խալաք ինչ կը կուտէ, զիտուէ հետ կը խալաք, քեզի պէտքեր, լիթիւն է տեսի Աղալար Աղալին, միտքիդ բեր Սալմաստեցին... Թը չէ զըլիս անոր օրին: Աղալար Աղալ:

Ի 1875 թ. 25-ն նոյեմբերի Ալեքսեայ:

Անցեալ կիրակի օրուայ համար նշանակած հայերէն ներկայացուցի յօդուս քարի Արալի հայ-Սովակուրի, իսպայալու երկի այս երկը քարի անգամն ես մեր հասարակութիւնը չէր բարեհաճել տոմարներ գնելու: Նոյն ներկայացուցին լիթիւն է վաղը, կըրակէ, ամսուս ձին Միթէ այս երկրորդ անգամն ես թիթիւն հայերը չեն թողնելու իրենանց ստանաւորութիւնը:

Պարոն Երամբ հաղորդում է խառն-Երամբ, որ Գուգիւնիկ երկտասարդ երկու աշուղ հայր-Գուգի (Գուգի) Արամբ Արամբանայր, իւր փորը կըրօր նա ճանապարհորդելով Ղըշար եւ Արալիսան իւր օրական ապրուստը հայկճալիկու համար, վերջին քաղաքում հրաւիրեցին է և վճար վերադառնալու իւր հայրենիքը: Միայն չը հասած իւր նպատակին, նորա զիւրը գտնուել է խառն-Երամբի փողոցում: Ցիզական բռնիք վկայութիւնից յետ, ինչ նա վերանայել է հրաւիրութիւնից, Հանգուրդի վերայ գտնուել է 48 ու 61 կողմ:

Խառն-Երամբի զաւապակու մեծ: Սարգիս Գանիւրեան իւրաքանչեւը տեսնելով իւր մի հայրենակցի թշուառութիւնն — ըստ իւր բը:

էլ մեղանցել է տալիս օտը: Սովորական երկուք է մեծ սովի ժամանակ ծնողաց իւրենանց զաւակներուն ուսուցը — այս զարհուրելի զէպը է, որ միայնակ է մարդու բարոյագէտ անկեան զաղանցել էլ ցած աստիճանի վերայ: Եղի են օրինակներ, որ մարդիկ իւրենանց ձեռքերն են կըրել: Այն այս վիճակի են հասած այսօր հալիս հաղար մարդիկ քաղ Արալում: Նոյս մէջ էլ 25,000 հայք են:

— Վառա... արտաքստեց ցաւակցութեամբ Արկաղ Մարկովիչը և հետաքրքրութեամբ շարունակեց:

«Եթէ մարդուն յատուկ է իւր նմանին օգնել — արդեօք կարող են աւելի կարեկցութեան արժանի մարդիկ լինել աշխարհիս վերայ, քան թէ սովորականները... Գարեգին Նիրան անգամ կարող չը պիտի լինի չըբարձի, եթէ մարդ երեսակայու լինի և իւր առաջ ներկայացնէ սովորի վիճակը»:

— Վառա... զարձակ արտասանեց Արկաղ Մարկովիչը և էլ շարունակեց:

«Բայց ինչ ենք տեսնում իրողագէտ մեր մէջ, անտարբերութիւն զէպի իւրենանց սովորելու կըրարց վիճակը: Մեր լուսաւորութեամբ, մեր զարգացմամբ պարծնում ենք: Ինչու են նոյն, եթէ պիտի սպանն մեր մէջ ամեն մարդկային դրայմունք — մեր օրերը քան զքար քարեղէն են: Գիշերը քանը կարուստ, ցիւրիկ ամեն խարդախութիւն գործում, ինչու որ զուարճութեան անձնատուր լինելը, որ չապալութեան տեղերը յաճախենք, որ անապարձութեամբ ձիւններ կըրակենք ու մեր հիւրի վիզնոցները համար հոգանք... այսպիսիք միթէ պիտի լինին լուսաւորութեան ձգտում — ներքի արդիւնքն ու նպատակը»:

Նաուուր մարդասիրութեան, բրիտանական զգացմանց եւ զաւապատիրութեան իսկոյն Ղըշարից Հայ քանանայ է բերել տալիս և ըստ Հայաստանեայց օր եկեղեցւոյ ծխից կատարել տալիս թշուառ հանգուցելով թաղման հանգիստը: Թաղման համար ծախսում է մարդասեր պարունը 50 աւուրի և բացի օրանից քար է գցել տալիս զերեզմանի վերայ:

Յարգ եւ պատիւ պ. Ս. Գ. Իւրաքանչեւին, որ ուղղում է թաղման ժամանակ և շատ զգայուն ճառ զէպ իւր աղակցիները, որոնք ներկայ էին յուղարկաւորութեան:

Ճիշդ աղբիւրից տեղեկանում ենք, որ տեղւոյ Սը. Գալանեան Հայ օրիորդական միջնակարգ ուսումնարանում աշակերտական խմբակը հասել է աւելի քան 150 հոգու: Ենթահարում ենք այդ ուսումնարանի վարչութեանը, որ այդպէս մեծ հաւատարմութիւն է ստացել թիթիւնի Հայ հասարակութեան կողմից:

Անտոն Վարդապետ Թարգմանեանը, որի ճանապարհորդութեան մասին զէպի լիթիւնում մեր հաղորդիչ էր, նորիւրում վերադարձաւ թիթիւն և ուղեւորեցաւ Կ. Պոլիս: Նա պիտի ընդունուի ինչ է գտել լիթիւնում և Վեհափառ Կաթողիկոսը նշանակել է նորան ձեռնարանի տեսիլ օգնական:

Մի մասնաւոր նամակից տեղեկանում ենք, որ Լիթիւնում Նորին Օծութիւնն ձեռնադրել է Եպիսկոպոսներ, որոնցից են մեր յարգելի և բազմամեայ աշխատանք Սուրբառ վարդապետ Պարգեանցին և Նորին Օծութեան ձեռնադրուող Նորին վարդապետ, Արարատ լրագրող՝ զիւստու աշխատակցի Վահրամ Մանուկեան:

Պ. Բոլոնին հաղորդում է Ալալայից, որ լիթի է թէ մեծ պ. Վասիլ խօսքիսանց իւր հեղինակած «ճանապարհորդութեան վեղուկան» նրաբուն սարի վերայ գրեց 20 օրինակ ընծայել է քաղաքիս եղիսարեթեան օրիորդական ուսումնարանին:

Նոյնը գրում է. Նոր—Արալայ օրիորդական ուսումնարանի (Ալալայից) վարչութիւնը թեմակ վերադառնալու կարգադրութիւններից ոչ մէկը ընդունելով, շարունակում է իւր առաջնական դիմելու թեմական վերատեսուչի մի կարգադրութիւնը միայն նրանք շատ հաւանցելու և ամեն ճիշդ թափում են նրան իրաւորելու առաջ: Այդ կարգադրութիւնն է եկեղեցեայ 540 մեթ. ստանալ, իսկ թէ զուտարք ինչպէս պիտի գործածուի, այդ կառավարիչ Պ. Թաթևիչը Վարչութեանցից գիտէ, թեմական վերատեսուչին ինչ կայ խառնվում:

Սի աւ. Վեդուէ № 38, երես 2 էջ Երրորդում գրած էր «Նորիւրում վերատեսուչ պէտք է կարգալ «Նորիւրում» սովորներ»:

— Օօօ... էլի ասաց Արկաղ Մարկովիչը անհանգստութեամբ և ուղից շարունակել, բայց այս րոպէիս մի երկտասարդ մտաւ սենեակի և ձօնեցաւ նորան:

— Սառեցաւ, ասաց եկողը Արկաղ Մարկովիչը ուսուցիչ — ես զնայում եմ մասկաւաղ... զուր մօրս ու քրոջս ինչեկը տարէք տուն:

— Դ՞ուք են նրանք... հարցրեց հայրը:

— Մայրս պնտեղ է նստած, իսկ Մաշն պարում է...

— Նիկո, էս սովի մասին կարգալիք իս, հարցրեց հայրը օրուան ցոյց տալով ընկերացած յօդուածի վերայ:

— Այդ ինչ սովի մասին է, հարցրեց երկտասարդը նայելով լրագրի... է՛հ, հայրենի ես կարողում հպարտութեամբ ասաց և հետագայ սենեակից:

— Էլ քու տղէն է. հարցրեց հիմայ հարեւանը Արկաղ Մարկովիչին:

— Հրամանք իս, իմ տղէն է, ունիւկըստ, մէն նոր եկաւ: Էլիս չին ունէ, լաւ ուսում առած է:

— Այդի, լաւ տղայ է չրեւում, խիթը... պատասխանեց հարեւանը և շարունակեց կարգալ:

— Սաղ ըլիս, ասաց ուրախացած հայրը... և սա էլ շարունակեց կարգալ սկսած յօդուածը:

«Գիշիլ սովորականներն ունեցած անտարբերութիւնից էլ աւելի խաւար և զգուշիլ գործ կարող է լինել — բայց այս մենք զործում ենք առանց վրդովելու և մի և նոյն ժամանակ հպարտանում ենք մեր զարգացմամբ և լուսաւորութեամբ»:

Ն Ե Ր Ք Ի Ն

Прав. Вѣст. հրատարակած էր հետեւեալ հաղորդակցութիւնը:

Բաղանեան թերակողմը վերայ կատարվող նշանուար քաղաքական զէպերն ստիպեցին ոչ միայն Ռուսաստանին այլ և նորա երկու զաշակեց տերութիւնները, որք նոյն ցանկութեամբ ոգևորված են, պահպանել և հաստատել իւրօրական խաղաղութիւնը: Հետի որեւէ շահասիրական նպատակից, հաստատած կառավարութեանց փոխադարձ հաւատարմութեան վերայ և ամբողջապէս երեք կայսերների տեսակցութեամբ այս զաշակեցութիւնը երեւում է Եւրոպայի առաջ ոչ իբրեւ նորա վիճակի որոշող, այլ նորա ապաստանական պաշտպան և խաղաղութեան պահպան: Ամեն խաղաղութիւն որոնողը համար բաց է այս զաշակեցութեան զիրկը:

Բայց Ռուսաստանը, մասնակցելով այս զաշակեցութեան, բնաւ նրան զոհ չը բերեց այն համակրութիւնն, որ ունէր նա միտ զէպի ճշնալ քրիստոնեաները ճաշկաստանի, այն համակրութիւնը որ չէր և չէ օտար և բոլոր քրիստոնեայ եւրոպային:

Զօհը, որ Ռուսաց ազնիւ արեւ է ճաշկաստանի քրիստոնէից համար, այնքան մեծ է, որ տալիս են Ռուսաստանին իրաւունք յայնկեւ այս համակրութիւնն և այժմ բոլոր եւրոպայի առաջ:

Որեւորձ նախկին համակրութեամբ զէպի քրիստոնեայ բնակիչները Բաղանեան թերակողմը և ճանաչելով զանոնք, որ սպառնում է Եւրոպայի խաղաղութեան, կայսերական արքունիքը այժմ, ինչպէս և առաջ նոյնատեսակ հանգամանքներում, չիտարց մնալ անտարբեր և անմասնակից հանդիսատես այն զէպերին, որոնք կատարվում են Հերցեգովինում և որոնք կարող են անհաստատ պոտենցիալ մէջ գրել Սոբոսի և Գարդարը (Երկրորդ լիւն) և արժարձիկ պատերազմ, որչափ մանկերը դժուար է նախատեսել: Նա առաջինը բարձրացրեց ձայն Հերցեգովինայի ծանր հարկերով ծայրահեղ թշուառ վիճակի հասած բնակչաց պաշտպանութեան համար, յօդուս պահպանութեան խաղաղութեան, որ անհրաժեշտ է ընդհանուրպէս Եւրոպայի և մանաւանդ ճաշկաստանի համար: Նորա հրաւերին համաձայն, բաշակեց տերութեանց Գերմանիայի և

Աւստրո—Մաճնաւոստանի կառավարութիւնները, զրկած ցանկութեանց առաջը առնելու խռովութեանց ճաշկաստանի մէջ, յանձն առան զործակցելու: Նրան բարձրագոյն Գուռ իւր ապաստան հպատակների հետ հաշտեցնելու գործում:

Յրանալից, Անգղիայի և խաղաղութեան կառավարութիւնները հրահայեցին տերութեանց հետ համաձայն հայեցածը ունենալով ճաշկաստանի զործակցելու վերայ, որ ապաւնում է վստահ եւրոպայի խաղաղութեան, միացրին իրանց ճիշդ նոյն նպատակին հասնելու համար: Տերութեանց առաջ խաղաղապարկան խորհուրդները Բարձրագոյն Գրան Նախ հետեւանք ունեցան այն, որ Հերցեգովինա ուղարկեցաւ հիւպատոսներ յանձնաժողով, որ պէտք է նպատակ արտաստանների հաշտութեան կառավարութեան հետ և ապա այն, որ Նորին Սեծութեան ապա կամքը հրատարակել իրազէն, որ շնորհում է նորա քրիստոնեայ հպատակներին նշանուար թեմականութիւն հարկերի, իրաւանց հաւասարութիւն մահմետականների հետ զատարաններում և աւելի լաւ վարչական բարեկարգութիւն:

Յարանի բան է ոչք չէ երկայում, որ Նորին Սեծութեան Սուլտանը ցանկանում է բարեբեկում իւր քրիստոնեայ հպատակների վիճակը: Բոլոր մեծ տերութեանց կառավարութիւնները համակրութիւն ցոյց տուին այս նոր իր պէտքին, որ աներկբայ յայնկեւ ապացոյց է Նորին Սեծութեան Սուլտանի անընդհատ հազարգոյթեան իւր հպատակների լաւութեան համար: Բայց

որ հետեւաւ անցիտիկ օրինակներ, որոնք պարզ ցոյց են տալիս, որ Սուլտանի կամքը նոյնատեսակ համակրական ցոյցիւրը զէպի քրիստոնեայ մնացիլ են տալիս հետեւանքի և որ այն անշնան իրաւունքներն, որ վերաբերում են քրիստոնեայ ճաշկաստանի մի քանի տեղերում, ձեռք են բերած Եւրոպական քաղաքականութեան ըստիւման, առիթ են տալիս Եւրոպայի հաւասարական կարծիքին, վերաբերելու զէպի նոր յայտն Սուլտանի ոչ այն հաւատարմութեան, որ կը վայելէր նրան, իբրեւ արտաքստեցութեան Նորին Սեծութեան համակրութեան զէպի թշուառ վիճակը իւր քրիստոնեայ հպատակներին: Իսկ այս վերջինների հաւատարմութիւնը զէպի կատարվում էր նախ և ապա իւր քանի տեղերում, որք զործք էր լիթի անկ ամեն տեսակ զարգացութիւնները մշտապայն ժողովի համար: Ժողովը կը բացուի Ս. Պետերբուրգում Սեպտեմբերի 1-ին 1876 թ.:

Երեւններ, կամ օրիորդներ վայելում էին շաքարեղէններ...

— Սովալուր, ականայ միտ բերեց էլի Արկաղ Մարկովիչը, որպէս թէ ուղում էր իմանալ այդ բանի նշանակութիւնը:

Արկաղ Մարկովիչը մտաւ յետոյ միտ սենեակի, Այստեղ նորան կանչեցին մի քանի անձիք իւրենանց մօտ:

— Ի՞նչ է, հարցրեց Արկաղ Մարկովիչը:

— Այս կիրակի օրը հաղի կաց. քսան հոգի ինք, էս սաղանդերուն տանում ենք. փսնդ հինգ մանկէ է, դուռ խօ պիտի գաս էլի...:

«Սովալուր, մտաբերեց Արկաղ Մարկովիչը և պատասխանեց:

— Չէ, չիմ կարալ, կիրակի օրը հարկաւոր հետու ունիւմ... և անց կացաւ զէպի ուրիշ սենեակ:

Սա տեսաւ Ջերմեանի աշխատողներին, թէ ինչպէս համարձակ ու առատ հանում էին փողերը գրպաններից ու տալիս էին բազ զուտ խաղաղութիւն:

— 30 մանկէլ տարվեցայ, ասում էր մէկը:

— 50 մանկէլ տարվեցայ ասում էր միւսը:

— 100 մանկէլ տարայ, ասում էր երրորդը:

— 70 մանկէլ տարայ, ասում էր չորրորդը:

«Սովալուր, մտածելով կրկին Արկաղ Մարկովիչը, և յետոյ զարձաւ էլի իւր առաւելաց տեղը:

Սորա աչքին բնկաւ զարձակ մի և նոյն լրագրի և նա սկսաւ շարունակել սկսած յօդուածը:

ցութիւնն—իւր կողմից էլ Գուռը անշուշտ կոտայ արքունիքներին շշուկիկ ապացոյցներ իւր հաստատ և անդրուրեկ վճռականութեան կատարելու ճշդութեամբ իւր ներկայ յանձնառութիւնը քրիստոնեաների վերաբերութեամբ և պանով վերջ կրնէ անքանիսն զրուսեան, որ ապուում է այնքան վստահ եւրոպային: Թէ այդպէս և թէ այդպէս կարելի է հաւատարմութիւն, որ իրերի թշուառ վիճակին, որ շարունակում էր միջեւ ցայժմ ճաշկաստանում ի միտս Գրան, սորա հպատակներին և եւրոպային պէտք է անտարակոյս դադարի:

Ռուսաստանում արդէն փոքր առ փոքր ճանաչում են տարրական կրթութեան անապաման տարածման հարցն և աշխատում են այդ հարցը տեսական դրութիւնից դուրս բերել և կանգնացնել զործնական ճանապարհի վերայ օրէնսդրութեան միջոցաւ: Նորիւրում ազգային լուսաւորութեան նախարարութիւնը կարգմը է արդէն իւր մտադրութիւնն մտնելու Ռուսաստանի մէջ, ըստ չափու կարողութեան, պարտադիր տարրական կրթութիւն և այս իւր սկզբնադրած կամքն ունի սկսել առաջ Ս. Պետերբուրգից, հաստատելով այնտեղ բաւականաչափ տարրական ուսումնարաններ, որ Ցից մինչև 12 տարեկան հասակի երեխա երեխայքը պարտաւորած կը լինին ուսում առնելու:

Ս. Պետերբուրգի քաղաքային խորհուրդն որի քննութեանը ուղարկած էր նախարարութիւնը այդ օրէնքի նախագիծը մեծ համակրութիւն է ցոյց տուել այդ նոր սկզբնադր, ձին և սորա առիթ մի մեծ զեկուցումն է պատրաստել առ ի քննութիւն այդ հարցի:

Ինչպէս յայտն է, այս տարի Լոնդոնում հաւաքած արեւելագետների միջազգային ժողովը պիտի է միտ ժողովը առնէ Ս. Պետերբուրգում: Այժմ «Прав. Вѣст.» լրագրում կարգում ենք, որ բարձրագոյն հաստատուել է յի լիալ միջազգային ժողովի ծախսը գումարն Պետերբուրգում և դուր համար նշանակուել են Պետերբուրգի համալսարանի պրօֆեսորներ Գրիգորիկ Պատկանեան և խօսքուն և աստիճանաւոր բուն անգամ մի յանձնաժողով, որք զործք էր լիթի անկ ամեն տեսակ զարգացութիւնները մշտապայն ժողովի համար: Ժողովը կը բացուի Ս. Պետերբուրգում Սեպտեմբերի 1-ին 1876 թ.:

— Պ. Բոլոնին գրում է. Լուսն էր օր պ. Պետեան Օհանջանեանցը սկսել է վիճել Սուլտանցիների հետ մի քանի հաւատարմութիւններով, որք համար պ. Օհանջանեանցը ասում է թէ կարծախնդն են, իսկ Սուլտանը թէ իրենցն են:

Վէճը փոխուել է կուտի և որպէս թէ մի քանի Սուլտանի բանասիրուել են: — Այդ զեւ ոչինչ: «Այդ զեւ սկիզբն է երկանց»:

«Թիթիւր կարող է ունենալ պատուաւոր և հարուստ քաղաքացի, որ փառասիրութեան համար կը ծախէ 5 կամ 6 հազար — իսկ չէ խղճաւորութեամբ հաղաբար օտարից նուիրել լիկ 15 կողմ, որ և մի զրգանքա հացի փող չէ...: Սըգա են մեր պարծանաց տեղիքը — յարգ և պատիւ մեզ»:

— Գրուստ է գրած, իս ու իմ հօգին... գրուստ է. զի Կի ճնարար է... մտնում էր Արկաղ Մարկովիչը վերջանելով կարգալը:

— Էդ ինչ էր կարգում, Արկաղ Մարկովիչը, վրդ էտէնց ախ ու օն էլի անում... հարցրեց նստողներից մէկը:

— Է՛հ, դրուստ ասիմ, իս իփստ փափուկ պիտի տէր իմ, ամեն պատուի բանը, թէ աղքատ, թէ քեփ, թէ խիճ, թէ վաղը... խիտ միջոց գալիս իմ, հախ Առաւելում... Ինչ է, ինչ, էս մի կիւրք... էս օր ուրիշն է էտէնց, էդուց մէկ էլ տեսար մի գլխին կոտորեցան էտնուց...:

Նոտողները լուսն էին զարմանալով այս խօսքերը. յետոյ նայեցին միմեանց, մայրացին կատածանօք և զուգիները շարժելով շարունակեցին կարգալ զանազան լուրեր:

Ս. Մ.

